

SANKARIHAUTAUSMAIDEN PERINNE, HOITO JA KUNNOSTUS

KARI OTTO REINHOLD 12.12.1902-5.3.1940 †
KARI ALARIK 24.5.1912-14.9.1940 † DEGERMA
KARAINEN, ILKKA ULJAS 10.12.1920-14.10.19
OLD 9.1.1922-12.6.1944 † IHALAINEN, OTTO
KALEVI 16.6.1918-15.1.1943 † KAUNISTO,
ONNA RUDOLF 21.11.1902-28.2.1940 † LAHTI
17.9.1942 † LJUNGOVIST, MAX ÅKE 31.12.
NIEMINEN, NILO RAFAEL 2.10.1910-14.9.
ANTO, EERO ALVAR 24.9.1915-23.12.1959 †
† RYYNÄNEN, SOINI KALERVON 24.11.1917-
ILMAN, HJALMAR J. 25.11.1901-18.2.1940 †
AR GUSTAF ILMARI 13.12.1918-11.7.1944 †
VESAMÄKI, ARMAS VALERID 20.9.1906-14.9.19

SANKARIHAUTAUSMAIDEN PERINNE, HOITO JA KUNNOSTUS

MUSEOVIRASTO

Museoviraston rakennushistorian osaston ohjeita ja oppaita 2

TYÖRYHMÄ:

Elisa Heikkilä, Museovirasto (muistomerkkien hoito ja kunnostus, toimitus),
Harri Palo, Kirkkohallitus (hautausmaa-alueiden ja viherympäristön perinne, hoito ja kunnostus),
Ahti Sirkiä, Kaatuneiden Muistosäätiö (esipuhe),
Laura Tuominen, Museovirasto (historia, hoitovelvoite, vastuut ja lait, toimitus),
Marja-Leena Ikkala, Museovirasto (toimitus),
Soile Tirilä, Museovirasto (kuvatoimitus),
Työryhmä kiittää Liisa Lindgreniä artikkelista.

Graafinen suunnittelu ja taitto: *Maikki Rantala, Praxis Oy*
Paino: *Art-Print Oy*, Helsinki 2008

ISBN 978-951-616-185-6

ISSN 1795-9225

SANKARIHAUTAUSMAIDEN PERINNE, HOITO JA KUNNOSTUS

ESIPUHE	4
I. HISTORIAA	
Sankarihautausmaiden taidetta	6
Sankarihautausmaiden historiaa ja hoidon perinteitä	10
II. HALLINTO	
Hoitovelvoite, vastuut ja lainsäädäntö	13
III. HOITO	
Viheralueiden hoitosuunnitelma	15
Nurmikon hoito	16
Istutukset	16
Käytävät	17
Muistomerkkien hoito	17
IV. KUNNOSTUS	
Sankarihautausmaan kunnostussuunnitelma	19
Kunnostussuunnitelman laatiminen	20
Inventointi	22
Puuston vaaliminen	22
Kulkuväylät	23
Muurit, portaat, luiskat, pergolat	23
Muistomerkkien kunnostus	23
Värjäytymät ja tahrat	24
Kivien lohkeaminen	24
Materiaalit	25
Puuristit	25
Kultaus	25
Perustusten korjaus	26
Valaistus	26
KIRJALLISUUTTA	27

Pertti Runoilma, Pornaisten seurakunta

Kaatuneitten päivän juhlatilaisuus Pornaisten sankarihautausmaalla toukokuussa 2006.

Heikki Vaill, Isonkyrön seurakunta

Koululaisia kokoontuneena juhlatilaisuuteen Isonkyrön sankarihautausmaalle.

Esipuhe

Suomen sodanjohto päätti talvisodan aikana, että kaatuneet siirretään haudattaviksi kotiseutunsa hautausmaille. Tätä käytäntöä ei muissa sotia käyneissä maissa samalla perusteellisuudella noudatettu. Näin meillä syntyi taistelulentien ja kotirintaman välille dramaattinen yhteys vainajien siirron ja kotiseudulla hautaamisen seurauksena.

Suomen Aseveljien Liiton aloitteesta perustettiin keväällä 1943 Kaatuneiden Muistotoimikunta, aluksi Sankarivainajain Muistotoimikunta. Sen puheenjohtajana toimi piispa Eino Sormunen ja siihen kuuluivat Aseveljien Liiton edustajien lisäksi Suomen Arkkitehtiliiton, Suomen Kuvanveistäjien liiton, opetusministeriön, Kaupunkiliiton, Maalaiskuntien liiton, Suomen Kirkon Seurakuntatyön Keskusliiton sekä Sotaleskien Huolto ry:n, myöhemmin Kaatuneitten Omaisten Liitto ry:n edustajat.

Kaatuneiden lukumäärän kasvu jatkosodan aikana aiheutti suuria pulmia monilla hautausmailla. Kaatuneiden Muistotoimikunta antoi asiantuntija-apua ja ohjasi kaatuneiden muiston vaalimista koskevissa kysymyksissä. Se tarjosi kunnille ja seurakunnille yhteyksiä arkkitehteihin ja kuvanveistäjiin, jotka laativat sankarihauta-alueiden suunnitelmia ja työstivät muistomerkkejä.

Kun Suomen Aseveljien Liitto valvontakomission vaatimuksesta lakkautettiin, perustettiin

13.11.1944 Kaatuneiden Muistosäätiö, joka tuki pyrkimyksiä saattaa sankarihautausmaita niiden arvoa vastaavaan kuntoon. Yhdessä Kaatuneiden Muistotoimikunnan kanssa Muistosäätiö järjesti hautausmaa-arkkitehtuuria ja muistomerkkejä koskevia kilpailuja sekä palveli korvuksetta seurakuntia sankarihautausmaita koskevissa asioissa.

Runsaat kuusi vuosikymmentä sitten luotiin puitteet ja käytännöt, jotka kasvoivat sankarivainajiemme muiston vaalimisen arvokkaaksi perinteeksi. Hyvin hoidetut sankarihautausmaat ovat rakentaneet kansakunnan muistia. Niiden koruttomuus ja hiljainen kauneus siirtävät kaatuneiden muiston aina uudelle sukupolvelle.

Seurakunnat ovat kiitettävästi huolehtineet sankarihauta-alueiden asianmukaisesta hoidosta ja kunnossapidosta, mutta myös vapaaehtoistyötä tarvitaan. Kaatuneiden lähiomaisten ja veteraaniveljien rivit ovat kuitenkin harventuneet, ja kansalaisten omakohtaiset muistot kohtalon päivistä eivät enää pitkään ohjaa yhteistä arvomaailmaamme. On tullut aika siirtää sankarihautausmaiden hyvä hoitoperinne ja kaatuneiden muiston vaaliminen seuraaville sukupolville.

Kaatuneiden Muistosäätiö, Kirkkohallitus, Museovirasto ja Tammenlehvän perinneliitto ovat kustantaneet tämän julkaisun edistämään näitä päämääriä.

Isänmaan puolesta -muistomerkkin ja sankarihautausmaan on suunnitellut Jussi Vikainen 1954 Muurlaan.

1 Historiaa

Sankarihautausmaiden taidetta

LIISA LINDGREN

Talvi- ja jatkosodassa kaatuneiden muistopatsaat hallitsivat Suomen julkista kuvanveistoa 1940-luvun lopulta lähtien yli kymmenen vuoden ajan. Sankaripatsaita pystytettiin nopeassa tahdissa ympäri maata osoittamaan, että isänmaa antoi arvoa sen puolesta annetulle uhrille. Lukuisilla paikkakunnilla noudatettiin kuvanveistäjien ja arkkitehtien toivetta muistomerkkikilpailuista, vaikka suora tilaus olisi säästännyt niukkoja varoja. Kilpailutehtäviin kuului tavan mukaan muistomerkin ohella hautausmaiden suunnittelu hautakivineen, käytävineen ja istutuksineen, mikä antoi lähtökohdan monen arkkitehdin ja kuvanveistäjän pitkäaikaiselle yhteistyölle.

Pääkaupungin sotamuistomerkkien toteuttaminen eteni kuitenkin hitaasti. Uudessa poliittisessa ilmapiirissä oli tarkoituksenmukaista noudattaa niukkaa linjaa. Hietaniemen sankarihautausmaa valmistui keväällä 1954. Wäinö Aaltosen toteuttamaa Mannerheimin hautamuistomerk-

kiä lukuun ottamatta hautausmaiden ratkaisut ovat lähinnä arkkitehtonisia. Monumentaaliveistosta ei kilpailusta huolimatta toteutettu, ja Aaltosen piirtämä, väliaikaiseksi tarkoitettu suurikokoinen risti jäi pysyväksi.

Sisällissodan muistomerkkien kuvasto ei ollut ymmärrettävistä syistä enää talvi- ja jatkosodan jälkeen käyttökelpoista. Ero korostuu hautausmailla, joilla sankarihautausmaiden muistomerkkeinen on sijoitettu lähekkäin. Myös kaatuneiden määrässä alueet eroavat olennaisesti toisistaan. Sisällissodan yksinkertaiset muistokivet oli koristettu kuusenhavusymbolein tai vapaudenristillä. Näyttävien muistomerkkien sopusuhtainen ja vakaakatseinen heeros saattoi olla nostettu korkealle jalustalle yksinäisenä aatteensa eduskuvana, jonka varustus, kilpi, keihäs, miekka ja kypärä liittyivät perinteisiin rohkeuden ja mielenlujuu- den kuva-aiheisiin. Antiikin Kreikan taiteesta lainatut piirteet palvelivat myyttisen sankariajan ja vapauden referenssinä.

Ulla-Melja Kyöstiä, Salon-Uskelan seurakunta

Aulis Blomstedtin ja Sakari Tohkan suunnittelema Salon-Uskelan muistomerkki liittyy omaperäisellä tavalla hautataiteen perinteeseen. Vanhan kellotapulin perustukset toimivat symbolisena elämän ja kuoleman välitilana. Tapulin sisätilassa Tohkan 1951 muotoilema suuri pronssikello soittaa sielunkelloja sodan vainajille. Kelloa koristaa sitaatti Goethen Faustista: "Yksin jää et kussa lietkin / sillä sinut tuntenemme. / Käymään tummat tuonen tietkin / sua saattaa sydämemme."

Viittaukset antiikkiin ja klassistinen muotokieli siirrettiin talvi- ja jatkosodan muistomerkeissä syrjään jo poliittisen korrektiudenkin vuoksi, mutta tehtävä antoi jälleen rajat ilmaisullisille valinnoille. Uuden, realismiksi kutsutun ilmaisun sekä uudistetun kuvaohjelman koettiin vastaavan suomalaisen demokratian tarpeita ja tavoittavan sodan yhdistämän kansan. Nyt arkisiksi ja raskarakenteisiksi muuttuneet sankarit laskeutuivat matalille, helposti lähestyttävälle jalustoille. Kahden ja kolmen sotilaan ryhmät kantoivat veljellistä vastuuta toisistaan. Tyypiteltyjen sotilashahmojen näennäinen kansanomaisuus painotti yhteisöllisyyttä: yhteinen päämäärä ylitti yksilölliset tavoitteet.

Kaatuneille pystytettyjen muistomerkkien kuva-aiheet voi jakaa, kuten hautataiteessa yleensäkin, kaipausten ja hyvästijätön sekä tulevaisuuden ja jatkuvuuden teemoihin. Sotamuistomerkkien klassisiin perusteemoihin kuuluva haavoittunut tai kuoleva sotilas rinnastui toisinaan Kristuksen sovitusuhriin. Muistomerkkien nöyrtynyt sotilas painoi päänsä tehtävänsä ja uhrin välttämättömyyden edessä. Sankaripatsaiden tyypillinen aihe oli variaatio klassisesta sankarin lähdöstä, sotilaspukuisesta isästä jättämässä jäähyväisiä vaimolleen ja lapsilleen. Usein toistui myös äidin ja lapsen surijateema: tulevaan tähyävä äiti lapsi-

neen korosti jälkipolvien edestä annetun uhrin merkitystä. Perheyhteyden korostamiselle oli suoraan sosiaalinen tilaus. Sotaa seurannut kaupungistuminen, teollistuminen ja elinkeinoelämän rakennemuutos sekä vähittäinen siirtyminen kulutusyhteiskuntaan muuttivat monin tavoin suomalaista yhteiskuntaa ja uhkasivat agraariyhteisön normeja. Sota ja sen jälkeinen modernisaatioprosessi oli myös sotkenut sukupuolirooleja. Kristillis-siveelliseen etiikkaan kuuluvin kodin, uskonnon ja isänmaan arvoin lujitettiin patriarkaalista yhteiskuntajärjestystä.

Muistomerkit tarjosivat työtä taiteilijoille. Lukuisia sankaripatsaita tekivät mm. Emil Filén, Eino Räsänen, Viljo Savikurki, Armas Tirronen, Aimo Tukiainen ja Jussi Vikainen. Wäinö Aaltonella oli sekä vahva perinteen tuntemus että halu uudistaa kuvakonventioita. Suositun enkeliaiheen yksi vaikuttavimmista muunnelmista on Lahden sankaripatsas *Rauha* eli *Vapauden hengetär* (1952), jonka kookas graniittihahmo, siivetön enkeli tai hengetär siunaa kaatuneita. Alastaron *Elämän ja kuoleman rajalla* -muistomerkkin (1950–51) aihe on klassinen: sankari muuttuu tähtisikermäksi. Tähtikuvion voi nähdä myös lumena ja pakkasena, symbolistisen taiteen kuoleman kuvana. Muistomerkeissä kuolema esitettiin arvokkaana uhrina. Aaltonenkin kuvasi sodan julmuutta vain

Veli-Matti Partanen, Kuopion evl:n seurakuntajäsenenä

Essi Renvallin Kuopion Hatsalaan 1951 tekemä sankarimuistomerkki *Haavoittunut sotilas* on variaatio Pietä-aiheesta.

Mäntän seurakunta

Hautamuistomerkkien enkelit on esitetty vainajien saattajina tai voittoisina hahmoina, kuten Sakari Tohkan 1954 tekemässä Mäntän sankaripatsaassa.

viittauksenomaisesti ja etäännytettyinä Kauhajoen sankaripatsaassa (1952).

Monet rajan taakse jääneiden vainajien muistomerkeistä olivat yksinkertaisia, Karjalan vaakunalla koristettuja muistokiviä. Vuonna 1955 Porin sankarihauta-alueelle lisättiin Aimo Tukiaisen Karjalaan jääneiden vainajien muistoksi tekemä *Kultakäkönen*. Sen mustagraniittinen lintu pronssiristin äärellä on tulkittavissa kotimaiseksi tai erityisesti karjalaiseksi versioksi hautataiteen perinteisestä sielunlunnusta. Vielä vuosikymmeniä sodan päättymisen jälkeen Karjalaan jääneille vainajille on pystytetty muistomerkkejä kuten Lappeenrantaan vuonna 1993 Kauko Räsäsen tekemä *Äiti Karjala*.

Aimo Tukiaisen Porin kaatuneiden muistomerkkiä (1952) pidettiin jo aikanaan poikkeuksellisen onnistuneena. Se käsitteli sotaa ja elämän jatkuvuutta viiden erillisen aiheen kautta, joista muodostuu kertomus. *Isänmaa kutsuu, Etulinjoilla, Matkan pää, Risti kirkastuu ja Elämä jatkuu* kartoittavat aikansa suomalaisten sankarimuistomerkkien peruskuvaston. Figuurit on koottu kahdelle pitkälle jalustalle, jotka muodostavat hauta-alueen aidan. Tilasuunnitelma syntyi Tukiaisen ja arkkitehti Osmo Siparin yhteistyönä.

Sajla Rimpelä, Porin ev.lut.-seurakuntajyhymä

Aimo Tukiaisen vuonna 1952 paljastettu moniosainen Porin muistomerkki on eepisesti koostettu synteesi sankarimuistomerkkien perusteemoista.

Portti erottaa miesten ja naisten maailmat – sotarintaman kotirintamasta. Rintamalle lähtee nuori mies, ja sinne jää vanha sotilas. Sotaan lähtevä mies on kääntynyt katsomaan taakseen: katsojan on helppo kuvitella, että hän näkee äidin ja lapsen, lyhyellä jalustalla esitetyn kodin ja jatkuvuuden kuvan. Pieni poika on puolestaan nostanut katseensa tuleviin velvoitteisiin. Pojan ja sotaan lähtevän miehen katseiden kautta syklinen tarina palaa lopusta alkuun. Kyseessä on sankariecepos, jonka yksilöitä suurempaa tarinaa painottaa teoksen herooinen koko.

Vuonna 1963 valmistunut Tukiaisen Imatran Tainionkosken sankaripatsas *Vaiennut linnake* kertoi sodasta tavalla, jota ei sankaripatsaissa ollut aiemmin nähty. Tyylillisestikin uudenlaisen informalistisen veistoksen abstrahoitu muotokieli on mahdollista ymmärtää myös kirjaimellisesti, tuhotun linnakkeen ja särkyneen betonin kuvana. Fragmentaarinen teos ei tarjoa etenevää kertomusta, ei huipennusta, ei alkua eikä loppua: se esittää tuhon lähikuvan, tyhjän näyttämön vailla sankareita. Sitä hallitsee nimensä mukaisesti äänetön, etäännytetty päättymisen tunne.

Tukiaisen *Vaiennut linnake* siirsi historiaan sankaripatsaiden idealisoidun realismin ja vasta-

Aimo Tukiaisen Imatran Tainionkoskelle suunnittelema muistomerkki *Vaiennut linnake* 1963.

si modernisoitumisen paineisiin. Kritiikki oli jo pitkään syyttänyt sotamuistomerkkejä kaavamaisuudesta ja taiteellisen kunnianhimon puutteesta. Muistomerkkien, joita oli ennen pidetty veistäjille kiitollisena työmaana, nähtiin ehkäisseen vapaan luovan työn. Taiteellisen uudistumisen vaatimuksissaan aikalaiskritiikki ei aina huomannut, että muistomerkkien joukossa oli myös monia taiteellisesti ansiokkaita teoksia. Sodat kokeneelle Suomelle sankaripatsaat tarjosivat kuitenkin yhteisiä muistojen paikkoja, joiden tarkoituksena oli myös lujittaa kansalaisyhteiskunnan konsensusta.

Tapio Wirkkalan 1958 suunnitteleman Kalvolan sankarimuistomerkkin kuuteen kivijalkaan on merkitty sotavuosi. Graniittipaaden yläpinnassa on kaatuneiden lukumäärään viittaavat "uhrikuopat" kuin kuppikivessä. Kaatuneiden nimet on kaiverrettu moderniksi draperiaksi tyyliteltyyn klassisen enkelin helmoihin.

Sankarihautausmaiden historiaa ja hoidon perinteitä

Sankarihauta-alueet ja niiden muistomerkit ovat tärkeä osa suomalaista hautausmaakulttuuria. Niiden korkeatasoinen suunnittelu ja hoito ovat vaikuttaneet suomalaisen hautausmaiden ja vainajien leposijojen vaalimiseen yleensä.

Ensimmäistä kertaa sankarihaudat ilmestyivät Suomen kirkkomaille talvella 1918. Sisällissodan valkoisen puolen kaatuneet haudattiin tuolloin kotiseurakuntiansa hautausmaille muodostetuille omille alueille, joille pystytettiin myöhemmin myös sankaripatsaita. Punaisten haupaikat sijaitsivat usein syrjäisissä paikoissa, ja niitä muistettiin vuosikymmenien ajan vähemmän julkisesti. Muistaminen virallistui vuonna 1940, jolloin ylipäällikkö Mannerheimin kehotuksesta vietettiin ensimmäistä kertaa kaikkien Suomen sotavainajain päivää 19. toukokuuta, nykyisin Kaatuneitten muistopäivää. Tämän jälkeen pystytettiin muistomerkkejä myös vuonna 1918 kaatuneille punaisille moniin seurakuntiin, joissa niitä ei vielä ollut.

Antti Pekuri, Jyväskylän kaupunkiseurakunta

Jyväskylän Vanhan hautausmaan sankarihaudat *Uhriliekki*-muistomerkkeineen suunnitteli 1922 Gunnar Finne. Alueelle on haudattu myös talvi- ja jatkosodan kaatuneet. Uudelleenjärjestelyt Aulis Blomstedtin.

Antti Aho, Soinin seurakunta

Inskriptiot eli piirtokirjoitukset kuuluvat usein muistomerkkiin. Soinin sankarihautausmaata vartioivien Helvi Hyvärisen vuonna 1956 tekemien leijonapatsaiden jalustassa on Yrjö Jylhän tekstiä. Taustalla vuoden 1918 sodan muistomerkki.

Talvisodan ja jatkosodan aikana lähes kaikki kaatuneet suomalaiset sotilaat kuljetettiin omille kotipaikkakunnilleen. Näin sankarihautajaiset voitiin järjestää kotiseudulla, ja sodan uhrit jäivät konkreettisesti lähelle yhteisöään. Sodassa kadonneet saivat kotiseurakuntiansa sankarihautausmailla omat muistomerkinsä. Käytäntö poikkesi keskieurooppalaisista perinteistä, suurista kenttä- ja sotilashautausmaista ja tuntemattoman sotilaan haudoista.

Yhtenäinen sankarihauta-alue sijoitettiin hautausmaalle arvokkaalle paikalle, mikäli mahdollista lähelle kirkkoa ja sisällissodan valkoisten hautojen viereen. Sotien jälkeen sankarihautojen valkoisten puuristien rivistöt haluttiin korvata pysyvämmillä hautakivillä tai kivistäillä. Samalla perustettiin seurakuntien ja kuntien yhteisiä sankaripatsastoimikuntia ja sankaripatsasrahastoja yhteisen muistomerkin hankkimiseksi sankarihauta-alueelle.

Eri yhteisöjen ja laajojen kansalaispiirien muodostama Sankarivainajien Muistotoimikunta, vuoden 1945 jälkeen Kaatuneiden Muistotoimikunta, välitti seurakunnille apuaan niiden sankarihauta-

alueiden suunnitteluun kuin sankaripatsaiden hankintaan. Vuonna 1943 ilmestyneessä *Sankarihautaudat* -julkaisussa toimikunnan taiteellisen jaoston puheenjohtaja, arkkitehti Rafael Blomstedt korosti maaston muotojen ja luonteen hyödyntämistä sankarihauta-alueiden asemakaavallisessa suunnittelussa ja sankaripatsaan sijoittamisessa perinteisen, keskiakseliin perustuvan symmetrian vaihtoehtona. Alueen rajaaminen erilaisin pensas- ja puustutuksin tai muurirakentein saattoi olla tarpeen rauhallisen ja juhlanan kokonaisvaihtelun saamiseksi. Sankaripatsaan laatoitetulle

Nils Erik Wickberg, Suomen rakennustaitteen museo

Wainö Aaltosen ja Aulis Blomstedtin suunnittelema, kivipeite- ja kasvillisuusalueista koostuva Säynätsalon sankarihautakumpu vastavalmistuneena ja nykyasussaan.

Marja Terttu Knapas, Museovirasto

Pekka Hiltunen, Lohjan seurakunta

Lohjan sankarihauta-alueen Pyhän Laurin kirkkomaalla on suunnitellut Ilmari Wirkkala. Kotkan levitettyjä siipiä kuvaavalla metallirakenteisella seinällä kasvaa villiviini.

edustalla tuli jättää riittävästi tilaa pientä juhla- ja seremonia-aukiota varten. Sodassa kadonneiden vainajien muistaminen kotiseurakuntiensa sankarihautausmailla oli myös hoidettava.

Monet aikansa arkkitehteistä, mm. Märta Blomstedt, Erik Bryggman, Hilding Ekelund, Aarne Ervi, Aarne Hytönen, Veikko Larkas, Veikko Leistén, Aili ja Niilo Pulkka, Viljo Rewell, Tarja ja Esko Toiviainen ja Eino Tuompo suunnittelivat yhteistyössä kuvanveistäjien kanssa seurakuntien sankarihauta-alueita. Monet heistä osallistuivat aktiivisesti Kaatuneiden Muistotoimikunnan toimintaan. Lukuisia sankarihauta-alueita suunnitteli myös Hautausmaiden ystävät ry ja sen toiminnanjohtaja, suomalaisen hautausmaa-arkkitehtuurin kehittäjänä tunnettu Ilmari Wirkkala poikkansa Tauno Wirkkalan kanssa.

Kaatuneiden Muistotoimikunnan vuonna 1949 tekemässä opasvihkosessa Sankarihautat annettiin käytännön ohjeita muun muassa sankarihauta-alueista sekä niiden hoitamisesta. Ohjeiden mukaan alueen jatkuvaan kunnossa pysymiseen oli kiinnitettävä yhtä suurta huomiota kuin sen rakentamiseen. Ohjeet lähtivät käytännön realismista: Silloinkin, kun hauta-alueen perusteellista, jatkuvaa hoitoa ei ollut mahdollista järjestää, oli lauantaisiivous kuitenkin aina suoritettava. Lehdet oli laikaistava pois, hiekkakäytävät ja aukeat haravoitava, kasvien kellastuneet lehdet nypittävä ja omaisten tuomat kuihtuneet kukat poistettava.

Hiekkakäytävät neuvottiin opasvihkosessa pitämään rikkaruohottomina ja nurmet leikkaamaan joka toinen viikko. Poudan aikana nurmikko ja perennat oli kasteltava. Mahdollisesti kuolleet yksilöt tuli korvata uusilla, joita saatiin toisia kasveja jakamalla. Rikkaruohot tuli nyppiä pois, samoin mahdollinen sammal. Muutaman vuoden väliajoin maata oli lannoitettava. Pensasaidat neuvottiin leikkaamaan vuosittain kasvukauden ulkopuolella.

Ruusut sekä muut arat perennat opastettiin peittämään talveksi paleltumisen estämiseksi. Talvikunnossapitoon kiinnitettiin muutenkin huomiota. Ainakin polkujen ja niiden vierille sijoitettujen hautakivien paikat oli pidettävä lumettomina, jollei koko alueen puhdistamiseen riittänyt työvoimaa. Muistomerkin ympäristö tuli puhdistaa lumesta ja havutaa.

Sankarihautat-opasvihkosessa annettiin suosituksia myös sankarihauta-alueilla käytettävistä kasvilajeista. Sopivia havupuulajeja olivat sembrämänty, vuorimänty ja kuusi. Lehtipuista mainittiin koivu, pihlaja, orapihlaja, hopeapaju ja lehmus. Leikattavien pensasaitojen katsottiin soveltuvan suurehkoille hoidetuille hauta-alueille. Niitä tuli käyttää säästeliäästi, jotta ei syntyisi jäykkää kokonaisvaikutelmaa. Köynnökset soveltuivat elävöittämään muureja. Perennoja suositeltiin helppohoitoina tuomaan jatkuvaa väri-iloa, jolloin yksivuotisia kukkaistutuksia ei tarvittaisi lainkaan.

II Hallinto

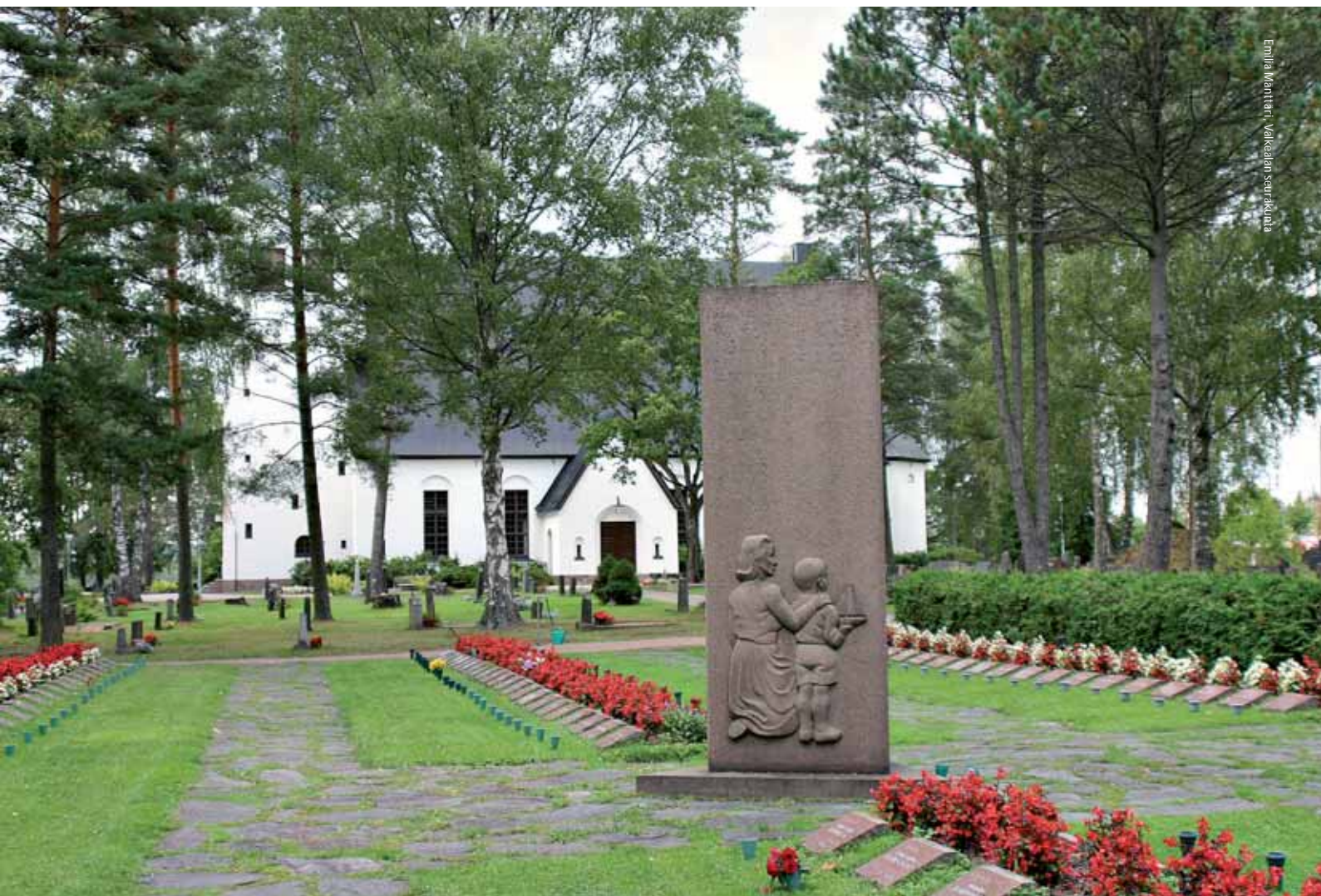
Hoitovelvoite, vastuut ja lainsäädäntö

Sankarivainajien ja sotiin liittyvien muistomerkkien hoitamisvelvoite kuuluu ensisijaisesti seurakunnille ja kunnille. Seurakunnan on kirkkojärjestyksen mukaan pidettävä hautausmaa sen arvoa vastaavassa kunnossa. Vastuu hautausmaakulttuurista, kuten muustakin kulttuuriperinnöstä kuuluu kuitenkin kaikille, ja erilaiset yhdistykset, liitot ja yksityiset tahot ovat tervetulleita sitä jakamaan. Kirkkohallituksen, tuomiokapitulien ja Museoviraston kautta voi saada hautausmaakysymysten asiantuntijoiden yhteystietoja.

Kunnostustoimenpiteitä tulee suunnitella yhteistyössä osallisten tahojen ja asiantuntijoiden kanssa. Sankaripatsaiden kunnostaminen, routavaurioiden korjaaminen, maanpinnan tasaukseen ja

pintavesien johtamiseen liittyvät toimenpiteet, erilaisiin pinnoitteisiin liittyvät päätökset ja muutokset vaativat erillisen suunnitelman ja suunnittelijan tekijäksi. Hautausmaiden kunnostamiseen tarvittavaa asiantuntemusta on mm. hortonomilla, maanmittaus- ja rakennusinsinööreillä, maisema-arkkitehdeillä sekä konservaattoreilla.

Omainen voi pestä hautakiven hellävaraisesti itse, mutta muita kunnostustöitä ei saa tehdä. Nimien vahvistaminen, kultaus, kiven kiillotus tai muut vastaavat toimenpiteet kuuluvat seurakunnalle. Useassa seurakunnassa kivet pestään talkoilla kerran vuodessa. Paikoiltaan liikkuneista kivistä tulee ilmoittaa seurakunnalle, joka voi ryhtyä kunnostustoimiin.

Kirkkolain suojelusäännökset koskevat myös kirkkopihaa sekä sen ja hautausmaan aitaa ja porttia. Elimäen 1952 valmistuneen sankarihauta-alueen ja sankaripatsaan on suunnitellut Aimo Tukiainen.

Monen kirkkoympäristön ja hautausmaan puusto alkaa olla ikääntynyttä, ja uusiminen edellyttää pitkäjänteistä suunnittelua. Periaatteena sekä kirkkopihojen suojelluilla alueilla että vanhoilla hautausmaa-alueilla tulee olla puuston varovainen maisemahoidollinen uudistaminen. Asemakaava-alueella ja toisinaan myös yleiskaava-alueella puiden kaatamiseen tarvitaan yleensä maankäyttö- ja rakennuslain (132/1999) mukainen, kunnan myöntämä maisematyöluupa.

Kirkkopihaan sekä sen ja hautausmaan aitaan ja porttiin sovelletaan samoja kirkkolain (1054/1993) erityissäännöksiä, jotka koskevat kirkkoja ja kellotapuleita, siunaus- ja hautakappeleita sekä hautausmaalla sijaitsevia niihin rinnastettavia rakennuksia. Näiden säännösten mukaan ns. olennaisia muutoksia sisältävät suunnitelmat on alistettava kirkkohallituksen vahvistettaviksi. Säännökset koskevat ilman erillistä päätöstä vain ennen vuotta 1917 rakennettuja kirkollisia rakennuksia.

Sankarihauta-alueet ovat kokonaistaideteoksia. Niiden suunnittelussa on otettu huomioon koko ympäröivä alue, myös maaston muodot, ja pyrittävä taiteelliseen ja harmoniseen kokonaisuuteen. Uuden nimi- tai ohjetaulun, opastepatsaan tai vastaavan tarve on siksi harkittava tarkoin. Uusi elementti ei saa kilpailla vanhan kanssa, vaan se tulee sovittaa ympäristöönsä. Uusi muistomerk-

ki saattaa olla kirkkopihassa olennainen muutos, jonka suunnitelmat on kirkkolain 14 luvun 5 § mukaan alistettava kirkkohallituksen vahvistettaviksi. Myös olemassa olevien patsaiden ympärillä olevien käytäväpinnoitteiden, aitarakennelmien tai muun vastaavan muuttaminen saattaa olla luonteeltaan kirkkopihan olennaista muuttamista. Myös palauttavat toimet saattavat aiheuttaa olennaisia muutoksia.

Muinaismuistolain (295/1963) alaisia ovat muinaiset hautapaikat, jotka eivät ole seurakunnan hoidossa olevalla hautausmaalla. Sankarihauta-alueita muinaismuistolaki ei siis tässä mielessä kosketa. Vanhojen kirkkojen käytössä olevilla kirkkomailla muinaismuistolaki tulee ottaa huomioon tehtäessä putki- ja kaapelikaivantoja ja vastaavia, sillä laki rauhoittaa kirkkomaahan liittyvien rakennusten ja rakenteiden kuten aidan, tapulin tms. jäännökset. Muinaismuistonäkökohdat on lisäksi erityisesti otettava huomioon niissä kirkoissa ja kirkkomailla, joiden tiedetään tai oletetaan sijaitsevan aikaisemman kirkon tai rautakautisen kaluston paikalla. Näiltä osin muinaismuistolain säädökset on siis muistettava myös suunniteltaessa sankarihautojen ympäristöön liittyviä toimenpiteitä. Sankarihautoja, kuten kaikkia muitakin hautoja ja vainajien muistomerkkejä, koskevat hautarauhan rikkomiseen liittyvät rikoslain 12 §:n säännökset.

III Hoito

Viberalueiden hoitosuunnitelma

Sankarihautausmaiden hoidon taso on kohentunut sitä mukaa kun seurakuntiin on palkattu seurakuntapuutarhureita ja muuta ammattihenkilöstöä. Yleensäkin puistojen hoidon taso on viime vuosikymmeninä kohonnut.

Sankarihautoja hoidetaan perinteitä kunnioittaen, mutta nykytekniikkaa hyväksi käyttäen. Alueen hoito vaatii kuitenkin tavanomaista enemmän käsityötä. Hoidosta tulisi laatia suunnitelma, joka kattaa säännöllisesti ja tarvittaessa tehtävät hoitotoimet sekä määrävuosina tehtävät hoitotoimet.

Sankarihauta-alueilla voidaan soveltaa viheralueilla käytössä olevaa hoitoluokitusta, jossa alueet jaetaan hoitotason mukaan edustusviheralue-

isiin, käyttöviheralueisiin ja luonnonmukaisempiin käyttö- ja suojaviheralueisiin. Hoitoluokan valintaan vaikuttavat alueen kulutus, luonnonolosuhteet ja sijainti rakennetussa ympäristössä. Näin hoitotoimet eri alueilla voidaan määrittellä tarkoituksenmukaisella ja kustannustehokkaalla tavalla. Sankarihautausmaan keskeiset osat voidaan olosuhteiden mukaan lukea edustusviheralueisiin tai hoidettuihin käyttöviheralueisiin. Hoidon tavoitteena on sankarihauta-alueen säilyminen sen arvoa vastaavassa kunnossa. Tämä merkitsee sitä, että alue on siisti, kasvillisuus elinvoimainen, muistomerkit ja rakenteet moitteettomassa kunnossa ja että alue on viihtyisä ja turvallinen.

Oulun sankarihauta-alueen ovat suunnitelleet arkkitehdit Tarja Salmio-Toiviainen ja Esko Toiviainen. Alue on peruskorjattu vuonna 2007. Kuvanveistäjä Oskari Jauhaisen suunnittelema yhteismuistomerkki *Taistelu on päättynyt* on valmistunut vuonna 1952.

Nurmikon hoito

Nurmikon elinvoimaisuudesta huolehditaan niin, että se kulutuksesta huolimatta on yleisilmeeltään aina siisti. Se kunnostetaan keväisin ja syksyisin, sitä lannoitetaan, leikataan, rajataan ja kastellaan säännöllisesti. Viljavuustutkimus tehdään määrävuosin. Tarvittaessa nurmikko paikataan.

Keväällä nurmikolle kuulumattomat ainekset poistetaan, talvihuosienten ja jääpolteen aiheuttamat vauriot korjataan ja paikataan, ja nurmikko lannoitetaan. Mahdollisten paikkausalojen tulee liittyä luontevasti ympäristöönsä.

Lannoite ja kalkki levitetään tasaisesti. Nurmikon kuuluu olla tasavärinen. Kastelu aloitetaan ennen kuin nurmikko alkaa kulottua.

Hoitosuunnitelmassa määritellään alueelle sopiva nurmikon pituus. Hoitonurmikko leikataan tasaisesti yhdestä kahteen kertaan viikossa, keskeisillä alueilla voimakkaan kasvun aikana useammin. Nurmikkoa ei tulisi leikata yli kolmanesta korren pituudesta. Muistomerkkien ympärökset ja rakenteiden reunat viimeistellään ja rajaukset tehdään siististi. Kasvijäte kerätään pois, ja rikkakasvit kitketään tarvittaessa. Sammaloituva nurmikko saattaa vaatia ilmastointia, kalkitusta ja lannoitusta. Maatumattoman kuitukerroksen muodostumista ehkäistään nurmikon pystyleikkuulla. Ennen lumen tuloa pudonneet lehdet haravoidaan pois.

Istutukset

Sankarihautausmaiden kasvivalikoima on aikojen kuluessa muuttunut sen mukaan mitkä on koettu hyväksi ja mitä on ollut saatavilla. Haudoilla käytetään tavallisimmin kesäkukkia tai ryhmäruusuja. Helppohoitoisten perennaistutusten käyttöä kannattaa lisätä silloin, kun se sopii alueen luonteeseen.

Hautojen istutusalat kunnostetaan keväällä. Kuolleet kasvit ja rikkakasvit poistetaan. Määrävuosina kasvualustasta teetetään analyysi, jonka mukaan alustaa lannoitetaan ja kalkitaan. Tarvittaessa kasvualusta vaihdetaan. Puiden juuret poistetaan, maa kuohkeutetaan ja multaa lisätään tarvittaessa.

Olosuhteiden salliessa ensimmäiset kukat tuodaan haudoille kaatuneiden muistopäiväksi. Kesä-

Rafael Blomstedtin suunnittelema Espoon sankarihauta-alue sijaitsee lähellä tuomiokirkkoa. Kuvanveistäjä Carl Wilhelms suunnitteli viisi metriä korkean yhteismuistomerkin.

Tuusulan järvimaisemassa sijaitseva sankarihauta-alue on toteutettu Ola Mannströmin, Ilmari Wirkkalan ja Veikko Larkaksen suunnitelmien pohjalta. *Paluuton tie* -muistomerkin tekijä on Rakel Koivisto.

kukkien istutus alkaa maan etelä- ja keskiosissa yleensä kesäkuun 10. päivän tienoilla. Oikeaan istutussyvyyteen tulee kiinnittää huomiota. Kastelulla huolehditaan kasvien elinvoimaisuudesta. Kastelun aiheuttamat valumat siistitään. Lakastuneet kasvinosat poistetaan, ja kuivuneet kukat nypitään pois, jotta kasviin muodostuisi uusia nappuja. Huonokuntoiset kasvit vaihdetaan tarvittaessa. Perennaistutukset jaetaan ja istutetaan uudelleen muutaman vuoden välein. Rikkakasvit kitketään hoitosuunnitelmassa määritellyn hoitotason mukaisesti. Kasveja lannoitetaan tarpeen mukaan. Syksyllä alue siistitään, tehdään talvisuojaukset, ja alue laitetaan talvikuntoon hoitosuunnitelman mukaisesti.

Käytävät

Kulkuväylien tulee olla turvallisia ja siistejä. Keväällä kulkuväylät siistitään. Hiekoitushiekka kerätään pois laatoilta, kiveyksiltä ja portailta. Sorapintaiset käytävät tasoitetaan, painumat täytetään, eroosioauriot korjataan ja pintavesikourut puhdistetaan. Pahempien vaurioiden korjaaminen edellyttää kunnollista teknistä toteutusta. Sorapintaisten käytävien paikkauksissa käytetään samaa kiviainesta kuin käytävällä oleva pinnoite. Käytävät kantataan kerran tai kaksi kertaa vuodessa. Rikkakasveja torjutaan mekaanisesti tai liekittämällä. Käytäviltä roskat ja kasvijätteet

poistetaan. Pintavesien johtamisen kannalta on tärkeää säilyttää käytävän oikeanlainen profiili.

Hoitosuunnitelmassa määritellään talvella kunnossapidettävät kulkuväylät. Kunnossapidettävien alueiden hoitotason tulee olla olosuhteisiin ja alueen käyttöön nähden riittävää. Erityistä huomiota kiinnitetään portaiden ja luiskien liukkauden torjuntaan. Talvella kunnossapidettävät käytävät merkitään syksyllä aurausmerkein. Kunnossapidon piiriin kuulumattomat kulkuväylät tulisi merkitä selvästi.

Muistomerkkien hoito

Sankarihauta-alueiden hautakivien rivistöt ovat ryhdikkäitä ja kaikki kivet samankuntoisia ja samanarvoisia. Sankarihautausmaita perustettaessa seurakunnat ja kunnat yhdessä päättivät, mitä tietoja menehtyneistä kirjataan hautakiveen, eli tiedot vaihtelevat paikkakuntaakohtaisesti. Vaikka vanhoilla hautausmailla sankarihautausmaalueet ovat suhteellisen nuoria, saa niiden ikä jo näkyä, eikä alueita kannata ylikorjata. Liian voimakkaat puhdistusmenetelmät kuluttavat kiven pintaa. Nimiä voi vahvistaa harkitusti, mutta useimmiten tekstit ovat kaiverrettuja, joten puhtaassa kivessä ne erottuvat valon ja varjon avulla kauniisti. Hautamuistomerkkien hyvä hoito on säännöllistä ylläpitoa. Hoidon pitkäaikainen laiminlyönti voi aiheuttaa isoja ongelmia, jotka vaativat järeitä kunnostustoimenpiteitä.

Muistomerkeissä on pyritty korkeaan taiteelliseen tasoon. Sankaripatsasta tulee kohdella kuten julkista patsasta tai veistosta. Ulkoveistokset tarvitsevat jatkuvaa huolenpitoa ja välillä vaativampia kunnostustöitä. Ehjille graniittisille muistomerkeille riittää usein vuosittainen pesu pehmeillä harjoilla ja lämpimällä vedellä. Tarpeen vaatiessa voi pesuveteen lisätä muutaman tipan käsitiskiainetta, joka poistaa rasvaista kaupunkilikkaa ja kasviperäistä likaa. Likainen pinta on hyvä kasvualusta leville ja jäkälille. Kivi kostutetaan kunnolla ennen pesua, jolloin pehmenyt lika on helpompi poistaa. Kemikaaleja ei ole syytä käyttää, ne voivat vahingoittaa ympäröivää kasvillisuutta. Lopuksi kivi tulee huuhdella runsaalla vedellä. Erityistä varovaisuutta tulee noudattaa kiillotetuissa kivissä, väärät toimenpiteet voivat naarmuttaa tai himmentää pintaa.

Hautakiville riittää useimmiten myös vuosittainen hellävarainen pesu, paine- tai hiekkapesu ei ole niille tarpeen. Puiset ristit taas on syytä maalata tarpeen mukaan. Nimien vahvistaminen säännöllisesti on monilla paikkakunnilla perinne. Nimien maalaamiseen sopivat taiteilijaöljyvärit.

Jos sankaripatsaissa on irtoavia osia, värjäytymiä tai se on liikkunut paikoiltaan, on tarpeen harkita kunnostustoimenpiteitä. Hautakivien on-

Liisa Ahola, Muurlan seurakunta

Kauniisti ikääntyneitä kivisiä ristejä Muurlassa. Jäkälää ei tarvitse poistaa joka vuosi perusteellisesti, hoidetut istutukset yhdessä vanhan kiven kanssa kertovat ajan kulumisesta.

gelmina ovat usein niiden liikkuminen ja painuminen, joskus maanpinnan kohoaminen.

Sankarihautausmaiden yhteismuistomerkit ovat niin keskeisiä, että niiden talvisuojaus on hankalaa. Sen sijaan yksityishenkilöiden kalkkikivisiä tai marmorisia hautamuistomerkkejä suojataan joskus talven ajaksi hyvin tuulettavalla vedenpitävällä suojalla.

Jarkko Ojala, Köyliön seurakunta

Puhtaat kivet suorissa riveissä Arvid Tollelin suunnittelemaalla Köyliön sankarihautausmaalla. Kivet on vuonna 2007 asennettu yhteiseen pohjakiveen.

IV Kunnostus

Sankarihautausmaan kunnostussuunnitelma

Sankarihautausmaiden ylläpitoon kohdistuu suuria vaatimuksia. Alueen kuntoa on seurattava jatkuvasti, jotta epäkohtiin voidaan puuttua nopeasti. Kunnostustarpeita syntyy harvoin yllättäen, ja niihin voidaan yleensä varautua etukäteen.

Kun sankarihauta-alueen kunnostaminen tulee seurakunnassa vireille, on määriteltävä hankkeen tavoitteet. On arvioitava tarvittavien toimenpiteiden laatu, rajautuminen, ajoittuminen sekä hankkeen kustannukset. Kunnostamisesta laaditaan hankesuunnitelma, jonka seurakunnan kirkkoneuvosto käsittelee.

Luonteeltaan säilyttävät kunnostustoimet ja pienet entistävät korjaukset kuuluvat kirkkoneu-

voston toimivaltaan. Kirkkovaltuuston päätettäväksi tulevat taloudellisesti merkittävämät hankkeet. Jos kunnostustoimet olennaisella tavalla muuttavat kirkollista rakennusta tai kirkkopihaa, asia on vietävä kirkkovaltuuston päätettäväksi ja edelleen kirkkohallituksen vahvistettavaksi. Toteutussuunnitelmasta tulee käydä ilmi toimenpiteiden laatu ja toteutustapa, ja siitä pyydetään Museoviraston lausunto. Jos on epäselvää, onko kysymyksessä olennainen muutos, asiasta on pyydettyä Museoviraston lausunto. Hanke saattaa edellyttää myös hautausmaakaavan ja hautausmaan käyttösuunnitelman muuttamista, jota koskeva päätös on alistettava hiippakunnan tuomiokapitulin vahvistettavaksi.

Isojoen sankarihauta-alue sijaitsee kirkkopihassa. Vuonna 1954 paljastetun muistomerkin on suunnitellut Kauko Räike. Hauta-alueella sijaitsee myös 1918 sodassa kaatuneiden muistomerkki.

Kasvillisuuden ja rakenteiden suurempien kunnostustöiden suunnittelussa kannattaa aina miettiä työjärjestys. Sekä viheralueiden että muistomerkkien kunnostus ja turvallisuuden tai valaistuksen parantaminen, saattavat aiheuttaa niin paljon myllerrystä alueella, että kaikkien kunnostustöiden tekeminen kerralla voi olla järkevää.

Kunnostussuunnitelman laatiminen

Sankarihautausmaat ovat yhtenäisiä taiteellisia kokonaisuuksia. Toteuttamisesta vastanneet aikansa parhaat taitajat ovat tavoitelleet korkeaa laatua. Hautausmaan luonne on yleensä yksityiskohtiaan myöten tarkoin harkittu. Sen vuoksi kunnostussuunnitelman laatijalta edellytetään ammattitaitoa kulttuurihistoriallisesti arvokkaan ympäristön suunnittelusta.

Sankarihauta-alueet kuuluvat ns. vaativiin ympäristöihin, joissa suunnittelijan pätevyyden tulisi olla rakentamismääräyskokoelman A2 säännösten mukainen. Seurakunnan tulee huolehtia siitä, että valitulla suunnittelijalla on tehtävään riittävä pätevyys. Pätevyysvaatimukset tulee ottaa huomioon myös hanketta kilpailutettaessa.

Sankarihauta-alueelle on valittu sijainniltaan arvokas paikka. Keskeisiä tekijöitä suunnittelussa ovat olleet korkeussuhteet, pinnanmuotojen suunnittelu, muistomerkki ja sen sijainti, avo-tilan ja istutettujen alueiden jäsentely sekä näkymäakselit. Kunnostussuunnitelman yhdeksi lähtökohdaksi on aina otettava alueen aiemmat suunnitelmat.

Roudan, kulumisen, eroosion ja likaantumisen aiheuttamat kunnostustarpeet ovat tavallisia. Myös rakenteiden rapautuminen, lahoaminen ja ruostuminen, nurmialueiden ja pinnoitteiden vauriot, kasvillisuuden ikääntyminen sekä puiden juurien aiheuttamat haitat vaativat kunnostusta. Rakenteita ei ehkä ole perustettu riittävän hyvin, tai pintavesiä ei ole johdettu kunnollisesti. Jotkin ratkaisut taas saattavat vaikuttaa nykyajan mittapuun mukaan vaatimattomilta. Saattaa herätä ajatus, että sankarihautausmaa näyttäisi arvokkaammalta, jos sinne tehtäisiin uusia rakenteita, tuotaisiin uusia muistomerkkejä tai ehostettaisiin vanhoja.

Luonteeltaan ennallistavat rakenteiden, muistomerkkien, pinnoitteiden ja kasvillisuuden kunnostustyöt ovat yleensä perusteltuja. Routavaurioiden

Elisa Helkkilä, Museovirasto

Nurmijärven reserviläisten ja Lions-klubin talkoovoimin kunnostettiin Viljo Savikurjen 1949 suunnittelemaa sankarihautausmaata vuonna 2007.

Riitta Hyövähti, Riihimäen seurakunta

Riihimäen sankarihauta-alue sijaitsee kaupungin keskustassa. Sen suunnitteli arkkitehti Viljo Rewell. Kuvanveistäjä Kalervo Kallion suunnittelema muistomerkki paljastettiin vuonna 1948.

Reiina Karéle, Joensuun ev.lut. seurakuntayhdyne

Joensuun sankarihauta-alueen suunnittelivat Katri Luostarinen ja Kaatuneiden Muistotoimikunta, muistomerkkin Armas Tirronen. Alueelle on haudattu 802 sankarivainajaa, joista huomattava osa oli kotoisin luovutetulta alueelta. Vainajista 95 on tuntemattomina haudattu.

korjaaminen, pintavesien kulun parantaminen sekä rakenteiden, perustusten ja pinnoitteiden korjaukset tähtäävät siihen, että alue pysyy tulevaisuudessakin kestäväenä. Vaikeampi kysymys on ikääntyvän puuston uudistamistarve. Myös näkymien avaaminen voi edellyttää olemassa olevan puuston poistamista. Nämäkin muutokset tähtäävät kuitenkin siihen, että alueelle aikanaan suunniteltu jäsentely säilyy. Sen sijaan varauksellisesti on suhtauduttava hankkeisiin, joissa sankarihautausmaan ilmettä pyritään parantamaan uusilla, alueelle aiemmin kuulumattomilla elementeillä. Sankarihautausmaa, mahdollisesti vaatimattomanakin, kertoo omasta ajastaan ja sillä on arvo sellaisenaan.

Inventointi

Kunnostussuunnitelman laatimista edeltää alueen inventointi. Arkistotyötä edellyttävät alueen perustamiseen liittyvien seikkojen selvittäminen sekä vanhojen suunnitelmien ja aluetta koskevien päätösten hankkiminen. Jos vanhoja suunnitelmia ei ole säilynyt, alue on mitattava ja siitä on

laadittava uusi asemapiirros. Alue vaaitaan, korkeussuhteet merkitään karttaan, ja määritellään ongelmat pintavesien kulkeutumisessa. Muistomerkeistä ja hautakivistä hankitaan vanhat piirustukset, ja selvitetään alueella aikojen kuluessa tapahtuneet muutokset. Kulkuväylien, portaiden, muurien ja muiden rakenteiden kunto ja korjaustarpeet kartoitetaan. Kasvillisuuden inventointiin kuuluu kasvillisuuskartan laatiminen, kasvilajien määrittäminen sekä puiden ja pensaiden iän ja kunnon selvittäminen, vahingoittuneet osat, mahdolliset lahoviat ja kasvitaudit. Nurmi- ja istutusalueiden parannustarpeet määritellään.

Puuston vaaliminen

Nykytilaa arvioidaan suhteessa aiemmista suunnitelmista ilmi käyviin alueen jäsentelyn pääperiaatteisiin. Puuston hoito edellyttää pitkän tähtäimen suunnittelua. Puuston uudistaminen edellyttää yleensä, että vanhaa puustoa osin poistetaan. Sopimattomassa paikassa kasvava, kuten tärkeän avotilan tai näkymäakselin peittävä puusto tulee yleensä poistaa, samoin huonokuntoinen puusto.

Pirjo Nieminen/Vihdin seurakunta

Vihdin sankarihautausmaata rajaavat kauniisti pergola, puusto ja maastonmuodot. Rakennelmat ja istutukset on suunnitellut Maunu Siitonen.

Kovin huonoon kuntoon päässyt puukujanne saattaa olla paras uudistaa kerralla kokonaan, jotta kujanteen ilme olisi tulevaisuudessakin yhtenäinen. Maisemallisesti arvokas puusto säilytetään. Kaikki säilytettävä puusto on suojattava huolellisesti rakennustöiden ajaksi. Lajivalinnassa ja sijoittelussa tukeudutaan alueen alkuperäiseen suunnitelmaan. Puuston uudistamiseksi tarvittavista viranomaisluvista saa tietoa kunnan rakennusvalvonnalta.

Kulkuväylät

Kulkuväyliä joudutaan toisinaan perustamaan uudelleen, jotta saavutetaan riittävä kantavuus ja routimattomuus. Liikenneväyliin sovelletaan kunnallisteknisten töiden yleisessä työselostuksessa määriteltyjä laatuvaatimuksia. Sankarihautausmaalla saattaa kuitenkin olla puita, joiden juuria on säilytettävä, ja siksi on tingittävä kulkuväylän teknisestä laatusasta. Kulkuväyliä pinoitteet säilytetään alkuperäisten suunnitelmien mukaisina. Sorapintoja ei korvata asfalttipäällysteellä eikä luonnonkiveä betonikivellä, vaikka alkuperäisen

pinoitteen ylläpito olisi teknisesti vaativaa. Kulkuväyliä mitoitusta ei korjaustöiden yhteydessä tule muuttaa. Korkeustasot tulee säilyttää entisellään, ellei muutokseen ole esim. pintavesien johtamisen vuoksi pakottavaa syytä.

Muurit, portaat, luiskat, pergolat

Sankarihauta-alueen muureihin, aitoihin, portaisiin ja muihin rakennelmiin on usein käytetty luonnonkiveä ja erityisesti liuskekiveä. Rakenteiden hoito ja kunnostus on yhtä tärkeätä kuin hautakivien ja sankaripatsaidenkin. Jos kivien väliset saumat ovat olleet saumattuja, tulee saumojen kunnosta pitää huoli, jotta vesi ei pääse rakenteisiin, ja jotta kivet pysyvät paikoillaan. Saumauksessa tulee käyttää mahdollisimman alkuperäisen kaltaista laastia, useimmiten se on ollut kalkki-sementtilaastia (KS). Puhdas sementti (S) tai muurauslaasti (M) on liian kovaa ja voi vaurioittaa sekä kiviä että rakennetta.

Pergolat ovat köynnöskasveja varten rakennettuja, pylväiden tai muiden pystytukien kannattamia katosristikoita. Niiden puisia rakenteita pitää tarvittaessa suojakäsittellä, joskus myös uusia.

Muistomerkkien kunnostus

Muistomerkkien kunnostustoimista, niiden ajankohdasta ja sopivuudesta, neuvotellaan aina seurakunnan hautausmaasta vastaavan henkilön kanssa.

Kiviset sankaripatsaat ja hautakivet ovat useimmiten kovaa graniittia tai muita syväkiviä. Ne ovat kestäviä verrattuna esimerkiksi hiekka- ja kalkkikiviin tai marmorisiin, joita käytettiin vanhemmissa hautamuistomerkeissä. Ulkona seisovaan kiveen tulee helposti kasviperäistä likaa ja sen myötä viherrystä. Kivisiä muistomerkkejä voi vaivata biologinen kasvusto eli sammaleet, jäkälät ja levät. Ehkäisyyteen auttaa parhaiten säännöllinen puhdistus. Jos kerrostumat ovat paksuja, voi kiveä kostuttaa jopa päiviä ennen pesua. Kiven voi kääriä märkiin kankaisiin ja muovisiin, jotta kosteus todella pehmittää esimerkiksi kovapintaisen jäkälän. Huolellinen pesu vaatii aikaa. Hiekka- ja painepesu saattaa tuntua houkuttelevalta, mutta mikäli kivessä on halkeamia tai heikkoja kohtia, voi se tuhota kiveä. Myös teksti voi vaurioitua liian kovakouraisella pesulla. Sammaleen- ja homeenpoistoaineet eivät suojaa kiviä pitkään, vesi-pesu kerran vuodessa on tehokkaampi.

Jarkko Kalkkari | Hautautaan seurakunta

Sammalen ja jäkälän poistamiseksi sankaripatsas tulisi pestä vuosittain. *Sotilaan rukous* -niminen, Väinö Porilan suunnittelema muistomerkki vuodelta 1929.

Tuula Mäkelä, Kotkan Kymn seurakuntayhtymä

Erityisesti tummissa kivissä voivat vaaleat valumat olla häiritseviä. Niitä on usein hankala poistaa, ja silloin kannattaa kääntyä asiantuntijan puoleen. *Sankarien lepo*-muistomerkin on suunnitellut Emil Filén 1951.

Värjäytymät ja tahrat

Varsinkin vaaleisiin kiviin voi tulla värjäytymiä muista materiaaleista. Niiden syntyyn vaikuttaa yleensä valuva vesi. Värjäytymien poisto on hankalaa, usein jopa mahdotonta. Ne saattavat haalistua tavallisessa vesipesussa, tai tulla selvemmin näkyviin, kun tasainen likakerros poistetaan. Vaalean kiven erittäin häiritseviä tummentumia voi yrittää vaalentaa apteekista saatavalla laimealla vetyperoksidiliuoksella. Pumpuli kostutetaan vetyperoksidilla, ja sen annetaan hautua muovin alla puolesta tunnista muutamaan tuntiin. Sen jälkeen alue huuhdotaan hyvin vedellä.

Usein kivien välisistä saumoista tulee valkoisia valumia. Saumalaastista liukenee sideainetta, kalkkia, joka jää valumina näkyviin, joskus myös koholle. Paksuja valumia voi yrittää puhdistaa kovilla harjoilla vesipesun yhteydessä. Kiillottamattomia kovia ja ehjiä kiviä voi puhdistaa myös messinki- ja teräsharjoilla. Pesuun voi käyttää myös lieviä happoja, joita on useissa kivipesuaineissa. Happojen käytössä tulee olla äärimmäisen varovainen, ja muistaa myös ympäröivä kasvillisuus. Pesuveden vaarallisuudesta on hyvä keskustella hautausmaan puutarhurin kanssa. Tummi-

ja kiillotettujen kivien kanssa valkoiset valumat ovat erittäin häiritseviä. Mikäli niitä ei kotikonstein saa poistettua, voi ottaa yhteyttä kivialan tai konservoinnin ammattilaiseen.

Kynttilät ja lyhdyt voivat jättää noki-, steariini- tai rasvatahroja kiviin. Kaatuneen lyhdyn liekin kuumuus voi myös vaurioittaa kiveä. Paras keino ennaltaehkäistä tahroja on tarpeeksi tukeva lyhty ja sen riittävä etäisyys kiveen. Steariiniroiskeet voi puhdistaa puisilla tai muovisilla työkaluilla ja lopuksi pyyhkiä mineraalitärpätillä. Noki ja rasva voivat lähteä vesipesussa, jos mukana on käsitiskiainetta. Mahdolliset jäämät voi vielä pyyhkiä mineraalitärpätillä, ja rasvaa voi yrittää poistaa asetonilla. Erittäin mustat nokikerääntymät on kuitenkin hyvä ensin puhdistaa paikallisesti, jotta noki ei leviä pesun mukana koko kiveen.

Kivien lohkeaminen

Vaikka graniitti, gneissi ja muut syväkivet ovat erittäin kovia, voi niistäkin irrota paloja. Moniosaisten muistomerkkien saumoihin päässyt vesi voi ruostuttaa kiinnitystappeja, ja ruoste voi laajetessaan lohkaista kivistä isojakoin paloja. Korjaustöissä tuleekin rautaosat vaihtaa ruostumattomaan materiaaliin. Jos kiven ympärillä on irtonaisia paloja, tulee kaikki palat ottaa huolellisesti talteen, ja jos mahdollista dokumentoida, mihin kohtaan ne kuuluvat. Kiviliike tai konservaattori osaa koota palapelin, ja alkuperäiset osat sopivat aina parhaiten. Liimaukseen käytetään erityisiä kiviliimoja, ja joskus sauma- tai halkeamakohtia joudutaan retusoimaan ympäröivään pintaan sopivaksi. Moniosaisissa ja kookkaissa muistomerkeissä tulee myös ottaa huomioon turvallisuus, niin hautausmaan kävijän kuin työntekijän.

Solli Karhainen, Nakkilan seurakunta

Muistomerkki voi koostua useista materiaaleista, ja ne kaikki tulee ottaa huomioon hoito- ja kunnostustöissä. Emil Cedercreutzin 1941 suunnittelemassa talvisodan muistomerkeissä Nakkilan sankarihautausmaalla on käytetty graniittia ja kuparia.

Kati Mäkelä, Heinolan seurakunta

Heinolan Vanhan hautausmaan hautakivet on irrotettu ja pohjatyöt tehdään perusteellisesti, jotta rivit pysyvät jatkossa suorina.

Materiaalit

Betonia tai muita tekokiviä esiintyy jonkin verran hautausmailla, sankarihautausmailla mitä todennäköisimmin ei. Jos ne ovat peruskunnoltaan hyviä, niitä voi käsitellä samoin kuin kivisiä muistomerkkejä.

Pelkästään metallisia hautakiviä ei sankarihauta-alueilta löydy, metallilaittoja on käytetty usein. Niiden kiinnitys tulee tarkistaa, ja ne ovat voineet aiheuttaa valumia. Kokonaan metallisia tai suurelta osin metallisia sankaripatsaita sen sijaan on. Pronssi- ja messinkiveistokset vaativat yleensä konservattorin valvomaan ja ohjeistamaan toimenpiteitä. Muu kuin hellävarainen vesipesu saattaa vaurioittaa niiden alkuperäisiä patinoituja pintoja.

Muistomerkissä tulee aina ottaa huomioon kaikki käytetyt materiaalit. Yhdistelmäateriaaleissa kannattaa yleensä kysyä ulkoveistoksiin erikoistuneilta konservattoreilta hoito-ohjeita. Tekijöitä voi kysyä lähimmästä maakuntamuseosta.

Puuristit

Sankarihautojen puiset ristit uusitaan useimmissa seurakunnissa aika ajoin vanhan mallin mukaan. Joskus puiset ristit on myös vaihdettu kiviin hautakiviin, koska kivi on koettu helppohoitoi-

semmäksi ja arvokkaammaksi materiaaliksi. Puisia ristejä maalataan säännöllisesti. Sopivin maali on perinteinen pellavaöljymaali, se vanhenee arvokkaammin kuin lateksipohjaiset, jotka helposti antavat hoitamattoman ilmeen koko alueelle. Tekstin voi vahvistaa taiteilijaöljyväreillä. Ristin alaosan voi sivellä tervalla lahoamisen hidastamiseksi. Paineekyllästetty puu ei sovi hautausmailla.

Kultaus

Kultausta on käytetty yleensä kivisissä, joskus myös metallisissa muistomerkeissä. Kultaukses-
sa tulee käyttää vain aitoa 24 karaatin lehtikultaa. Lehtikultaa valmistetaan 8,3 x 8,3 cm:n kokoisina arkkeina, jotka ovat erittäin ohuita, vain 1/5000 mm tai 1/8000 mm. Aito kulta on jalona metallina erittäin kestävä myös ulkoilmassa. Kulta kiinnitetään alustasta riippuen erilaisilla aineilla. Perinteinen öljykultaus on suositeltavin ulkona oleville niin kivisille kuin metallisillekin muistomerkeille. Siirtokultaa käytetään, kun kullataan ulkoilmassa. Tällöin kulta-arkki on kiinnitetty apupaperille, jolloin siihen voi koskea käsin ja pienet ilmavirrat eivät häiritse. Irtokultaa voi siirrellä vain minkin- tai hillerinkarvasta valmistetulla kultauspensselillä.

Perustusten korjaus

Jos hautakivet tai ympäröivät rakenteet katoavat ruohon alle tai rivit ovat kääntyneet vinoon, voi seurakunta omin voimin tai talkoolaiset apunaan kunnostaa alueen perustuksia myöten. Tällöin dokumentoidaan ensin olemassa oleva tilanne kuvin ja mittauksin. Numeroidut kivet nostetaan varovaisesti pois paikoiltaan, jotta niistä ei lohkea kulkimia. Ne varastoidaan turvalliseen paikkaan pohjatoiden ajaksi. Pohjatoihin voi kuulua maa-ainesten vaihtoa, sähkö- ym. kaapelointien asennuksia. Maahan voidaan myös asentaa tukkia, joihin hautakivet kiinnitetään. Isompien kunnostustöiden suunnitelmat tulee aina alistaa kirkkohallituksen vahvistettavaksi.

Valaistus

Sankarihauta-alueiden ja hautausmaiden valaistuksen lisääminen parantaa turvallisuutta ja esteettömyyttä. Sitä tulisi kuitenkin lisätä kohtuullisesti ja ympäristöön sopivalla tavalla siten, ettei se itsessään korostu. Valaistuksen tulee tukea sankarihautausmaa-alueen kokonaisuutta, eheyttä ja tasapainoa. Ulkotilojen valaistuksessa pitää ottaa huo-

mioon ympäröivien alueiden valaisu, kaupunkikeskustan ja hiljaisen kirkonkylän hautausmaata ei voi valaista samalla tavalla. Liika keinovalo ei myöskään sovi kynttilöiden luomaan tunnelmaan pyhänmiestenpäivänä ja jouluna.

Suunnittelussa otetaan huomioon muistomerkkien lisäksi ympäröivän kasvillisuuden laatu ja määrä, valaisimien kestävyys, värilämpötilat ja värinostoindeksi. Kohdevalaisimet ovat lähes aina liian voimakkaita, joten niiden käyttö vaatii perusteellista harkintaa. Valaisinten asennus tuo paljon tekniikkaa sekä maan päälle että alle. Samassa yhteydessä kannattaa harkita valvonnan, esimerkiksi kameroihin liittyvien kaapeleiden viemistä kaivantoihin. Valaistuksen on hyvä olla säädettävä, ja koevalaistus tehdään aina.

Kun valaistussuunnitelman voidaan katsoa olennaisesti muuttavan kirkollisen rakennuksen tai kirkkopihan ilmettä, se tulee alistaa kirkkohallituksen vahvistettavaksi. Erillisten hautausmaa-alueiden osalta ratkaisevaa on ammattitaitoisen ja vanhaa ympäristöä kunnioittavan suunnittelijan valitseminen.

Rauhallinen ilta Leposaaren hautausmaalla Helsingin Kulosaaressa.

Salle Tiitila, Museovirasto

Kirjallisuutta:

Gardberg C. J, *Maan poveen. Suomen luterilaiset hautausmaat, kirkkomaat ja haudat*. Schildts, 2003.

Heinola, Antti (toim.), *Suntion käsikirja*, Kirjapaja 2001.

Jumalan puistot kauniiksi: hautausmaiden opas. Suomen kirkon sisälähetysseura, 1955.

Kempainen, Ilona, *Isänmaan ubrit: Sankarikuolema Suomessa toisen maailmansodan aikana*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2006.

Knapas, Marja Terttu, (toim.), *Hautamuistomerkkien hoito*. Museoviraston rakennushistorian osaston julkaisuja 24, 2003.

Knapas, Marja Terttu, (toim.), *Kirkkojen hoito ja restaurointi*. Museoviraston rakennushistorian osaston julkaisuja 23, 2003.

Knapas, Marja Terttu, *Vanhat hautausmaat – monien muistojen puistot*. Puistot ja puutarhat. Suomalainen puutarhaperinne. Suomen kotiseutuliiton julkaisuja A:11, 2005. www.rakennusperinto.fi/rakennusperintomme/artikkelit/fi_FI/hautausmaat/

Kormano, Riitta, *Punaisten hautamuistomerkit – vaiettuja kiviä*. Taidehistoriallisia tutkimuksia – Konsthistoriska studier, 23. Taidehistorian seura, 2001.

Kunnallisteknisten töiden yleinen työselustus 02, Suomen Kuntaliitto, 2002.

Lindgren, Liisa, *Elävä muoto: traditio ja modernisuus 1940- ja 1950-luvun suomalaisessa kuvanveistossa*. Dimensio 1. Valtion taidemuseo, 1996.

Lindgren, Liisa, *Monumentum. Muistomerkkien aatteita ja aikaa*. Suomalaisen kirjallisuuden seura, 2000.

Saivo, Pirkka (toim.), *Sankarivainajiemme muisto*. Kustannusosakeyhtiö Otava, 1955.

Sankarihaudat. Sankarivainajain muistotoimikunta, Suomen Aseveljien liitto, 1943.

Viberalueiden hoitoluokitus, Viherympäristöliitto ry:n julkaisu 36, 2007.

Viberalueiden hoidon työselitys, Viherympäristöliitto ry:n julkaisu 9, 1999.

Viberalueiden suunnittelun, rakentamisen ja hoidon tekniset ohjeet, Suomen kuntatekniikan yhdistys, julkaisu 16, 1998.

Kannen pohjakuva:

Hietaniemen hautausmaan muuria. Kuva: Soile Tirilä, Museovirasto.

Etu- ja takakannen kuvat oikealta vasemmalle:

Pieksämäen sankarihautausmaa, kuva: Sami Salmikuukka, Pieksämäen seurakunta;

Muurlan sankarihautausmaa, kuva: Liisa Ahola, Muurlan seurakunta;

Pomarkun sankarihautausmaa, kuva: Heikki Kulmala, Pomarkun seurakunta;

Tuusulan sankarihautausmaa, kuva: Laura Tuominen, Museovirasto;

Turun Vanha hautausmaa, kuva: Martti Puhakka, Turun ja Kaarinan seurakuntayhtymä;

Miehikkälän sankarihautausmaa, kuva: Heikki Arpiainen, Virolahden seurakunta

Sisäkannen kuva:

Yksityiskohta Sodassa kadonneiden kunniamuurista Hietaniemen hautausmaalta. Kuva: Soile Tirilä, Museovirasto.

Nimiösivun kuva:

Yksityiskohta Kalvolan muistomerkistä. Kuva: Soile Tirilä, Museovirasto.